

LAGZI GÁBOR

Az ukránná vált lengyel-zsidó város. Lemberg/L'viv/Lwów – multikulturális öröksége

A város, amelyet Magyarországon több névvel is illetnek, a Kijevi Rusz egyik részfejedelemségében, a halicsiban jött létre; fennállása során birtokolta a Lengyel Királyság, a nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita), Ausztria, a független Lengyelország. Később rövid időre a nácik (1941–1944), majd sokkal hosszabbra a szovjetek (1939–1941, 1944–1991) irányítása alatt állt. A 20. században egy osztrák tartomány, Galícia fővárosa, a függetlenségét visszaszerzett lengyel állam egyik legnagyobb városa, Szovjet-Ukrajna legnyugatibb kulturális és ipari központja, a szabad Ukrajna „nemzeti és lelki fővárosa” volt egyszerre. Az impériumváltások mögött azonban látni kell Lemberg/L'viv/Lwów sokszínű etnikai-vallási közösségeit, az otthonra találó ortodox, majd görög katolikus ruténeket, a római katolikus lengyeleket, a zsidókat, örményeket, németeket. Azt is lehet mondani, hogy Lemberg mindig is sokszínű volt, már a kora középkortól kezdve.

Akárcsak a hasonló történelmi gyökerű városok (Breslau/Wrocław, Vilna/Wilno/Vilnius), Lemberg/L'viv/Lwów is etnikai, vallási, kulturális határmezsgyén feküdt, hiszen az évszázadok során a város egyaránt otthont adott a nyugati (latin, római) és a keleti (bizánci, orthodox) hagyományt magukénak vallóknak. Ez mutatkozik meg magában az épített örökségben is, habár a város jelenlegi arculatát az osztrák fennhatóság alatt, pontosabban a 19. század második felében megvalósuló fejlesztések során nyerte el. Ez az arculat a helyi lakosok és az idelátogatók

– még ha ezzel az érintettek nem is voltak teljesen tudatában
 – számára egyértelművé tette, hogy a város valaha a nyugati civilizációs körhöz tartozott.

A város történetét sokan, sokféleképpen feldolgozták,¹ kiváltképp koncentrálnak annak (vagy Galiciának) multikulturális jellegére.² Ebben a tanulmányban megkísérlem felvillantani Lemberg etnikai-vallási közösségeinek múltját (elsősorban a 20. században), bemutatni, hogyan van jelen ez a múlt a jelenlegi emlékezetpolitikában, és kideríteni, milyen szerepet játszanak (ha játszanak egyáltalán) a szinte tisztán ukrán környezetben az „idegen gyökerek”.³

¹ Jaroszláv ISZAJEVICS–Feodor SZTEBLIJ–Mikola LITVIN: *Lviv. Isztoricsni nariszi*. Lviv, 1996., Jaroszláv ISZAJEVICS et alii (red.): *Isztorija Lvov u trjoh tomah*. 1-3. k. Lviv 2007., *Enciklopedyija Lvova*. 1-4. k. (A–M). Lviv 2007–2012. Lengyel szempontú és inkább ismeretterjesztő szándékkal megírt: Leszek PODHORODECKI: *Dzieje Lwowa*. Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa, 1993.

² A Harvard Ukrainian Studies – John Czaplicka szerkesztésében – külföldön szentelt Lvivnek/Lembergnek (2000. 24. szám), amely nem sokkal később könyv formájában is megjelent: John CZAPLICKA (ed.): *Lviv: a City in the Crosscurrents of Culture*. Cambridge, Mass., 2005. Német megközelítéssel Peter FÄSSLER–Thomas HELD–Dirk SAWITZKI (Hrsg.): *Lemberg, Lwów, Lviv: eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien., 1993. Galícia tekintetében meg kell említeni a következő monográfiákat: Christopher HANN–Paul Robert MAGOCSI (eds.): *Galicia: A Multicultural Land* University of Toronto Press, Toronto 2005., Paul Robert MAGOCSI: *Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide*. University of Toronto Press, Toronto, 1983., Larry WOLFF: *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford University Press, Stanford, Calif. 2010. Magyar nyelven megemlíthető: Martin POLLACK: *Galicia. Utazás egy eltűnt világban*. Palatinus, Budapest, 2009.

³ Mivel Magyarországon nem alakult ki a közép-európai városnevek használata terén egységes gyakorlat (lásd PÁNDI Lajos: *Köztes-Európa*. Osiris, Budapest, 1997. egyébként nagyon értékes és úttörő jellegű munkáját), így azt a némileg meghökkentő megoldást választottam, hogy az egyes történelmi korszakokról szólva az akkor hivatalos elnevezést használom (pl. az Osztrák–Magyar Monarchiánál Lemberg és Lwów, a szovjet korszakban Lvov, az 1991-et követő időszakban Lviv), általánosabb jelentésben pedig a Lemberg elnevezést (vö. Gregor THUM: *Uprooted. How Breslau became Wrocław during the Century of Expulsions*. Princeton University Press, Princeton, 2011. xii.). Ez utóbbi a város „magyar” neve, amit az osztrák hatásnak köszönhetünk, azonban létezik egy elfeledett, középkori elnevezés is: Ilyvó.

A hűség városa – a lengyel Lwów

1945 nyarán Stanisław Grabski politikus, közgazdász, volt parlamenti képviselő (a volt lengyel miniszterelnök, Władysław Grabski bátyja) Lwówba érkezett, és megpróbálta rábeszél-
ni a helyi lengyel lakosokat, hogy hagyják el szülővárosukat és repatriáljanak Lengyelországba. Grabski azzal érvelt, hogy Jaltában már döntöttek Közép-Európa sorsáról, ez ellen nem lehet semmit sem tenni, viszont menteni kell, ami még menthető – emberi, anyagi, kulturális erőforrásokban egyaránt.⁴ A város történetében a többségi lakosság elmenekülése fordulópontnak számít, és beleilleszkedik abba a folyamatba, amelynek során egy évszázadok óta nemzeti és vallási értelemben sokszínű város rövid időn belül elvesztette heterogén jellegét.

1944. július legvégén foglalta el Lwówot a Vörös Hadsereg, és nem volt kétséges, hogy a város továbbra is a Szovjetunióhoz fog tartozni. Ekkoriban a lakosság döntő része lengyel nemzetiségű volt, de Moszkvának nem állt érdekében, hogy az akkori Nyugat-Ukrajna legnagyobb városában több tízezernyi „megbízhatatlan elem” lakjon. Így a kellemetlen kisebbségi kérdést hamar rendezte a lengyel és a szovjet fél – pontosabban az ún. lublini kormány (a Lengyel Nemzeti Felszabadulási Bizottság (PKWN), azaz Sztálin kinevezettjei, akik mögött nem volt politikai legitimitáció), illetve az Ukrán SZSZK-kormánya (tehát nem a szovjet, moszkvai vezetés). A megegyezésre 1944. szeptember 9-én került sor, ennek értelmében a felek kölcsönös lakosságcserében egyeztek meg (Lengyelországból ukrán nemzeti-ségűek repatriálhattak, Szovjet-Ukrajnából pedig lengyelek),⁵ amelynek során 1944 és 1949 között 618 000, míg 1955 és 1959 között 76 000 ember költözött el Lengyelországba az im-

⁴ Witold WOJDYŁO: *Stanisław Grabski, 1871–1949. Biografia polityczna*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003350–357. – A lwówiak evakuációjáról lásd még Stepan MAKARCZUK: *Ewakuacja Polaków ze Lwowa, 1944–1946*. Klio., Wydawnictwo 2001/1.

⁵ A repatriáció szó ebben az esetben kissé félrevezető – ugyanis azok, akik kényszerűségből a háború után nem sokkal elhagyták a szülőföldjüket, már sokszor évszázadok óta egy helyen éltek, és számukra Lengyelország erőteljesen (félre)ideologizálva volt, egyfajta „haza a magasban” képzetként élt.

máron szovjet tagköztársaság területéről (javarészt Galíciából és Volhíniából).⁶

Lwów lengyel lakosai azonban nem nyugodtak bele, hogy az általuk illegitimnek tekintett kormány Moszkva fennhatósága alá helyezi szülőföldjüket. Az elköltözést „elősegítendő”, a szovjetek 1945 elején tömeges letartóztatásokat hajtottak végre. A források szerint több mint százezernyi lengyel hagyta el kényszerűségből a várost. A János Kázmér Egyetem (amely felvette a nagy ukrán költő, író, Ivan Franko nevét) és a Műegyetem tanárai a lengyel Wrocławvá vált német Breslau oktatási intézményeiben folytatták munkájukat. A szovjet hatóságok engedélyeztek még egy repatriációs akciót 1955–1959 között (ekkor Szovjet-Ukrajnát 76 000 fő hagyta el), ami még tovább csökkentette a l'vivi lengyelek létszámát. Akik itt maradtak, azokat akár *Jalta hajótöröttjeinek* is nevezhetjük. Rájuk a szórványközségekre jellemző sors várt – a vegyesházasságok magas aránya, az anyanyelvi lehetőségek beszűkülése, mindez egy szovjet típusú elnyomó rendszer keretein belül.

A település, amelyet Danilo Romanovics halicsi-volinai fejedelem alapított a 13. század közepén és fia, Lev (szó szerint: oroszlán) után nevezett el, a 14. században került a Lengyel Királyság fennhatósága alá: Nagy Kázmér lengyel király jóvoltából kapott a város magdeburgi jogot, továbbá megerősítette Lemberg monopóliumát a Keletről érkező árucikkek tekintetében. A rutén, ortodox (majd görög katolikus) vallású „alaplakosság” mellé a pezsgő kereskedelem a városba hozott sok más nemzetiségű lakost – lengyeleket, németeket, itáliaiakat, magyarokat, tatárokat, örményeket, zsidókat is. A „lengyel időkben” (1340–1772) Lemberg közepes méretű európai várossá vált, ahol – a gyorsan polonizálódó – római katolikus németek, majd lengyelek voltak domináns pozícióban, azaz tartották kezükben a település irányítását. A 17. század végére, a kereskedelmi útvonalak súlypont-áthelyeződése miatt, Lemberg jelentősége is csökkent, ám új korszak nyílt 1772-ben, amikor is a

⁶ Witold SIENKIEWICZ–Grzegorz HRYCIUK (red.): *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939–1959. Atlas ziem Polski – Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*. Wydawnictwo Demart, Warszawa, 2008. 86., 100.

Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) első felosztása alkalmával Galícia területe Ausztriához került. Lemberg néven a város az új koronatartomány fővárosává vált, s ez a tény meghatározta a város további fejlődésének dinamikáját és jellegét.

A Habsburgok uralkodása alatt nyerte el a város jelenlegi arculatát, mintegy versenyt futva Béccsel a modernizáció, városfejlesztés tekintetében,⁷ de azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Galícia volt a birodalom legszegényebb régiója. Mégis Ausztria volt az, amely a 19. században az itt élő lengyelek számára a legtöbb jogot biztosította a felosztó nagyhatalmak közül: itt alakult meg például 1817-ben az Ossolineum, amely könyvkiadói, szervezői munkássága révén tartotta életben a nemzeti kultúrát. A Népek Tavasza Lembergben is megmozdulásokhoz vezetett, de az igazi változást az osztrák-magyar kiegyezés „farvizén” megkapott kulturális, oktatási és gazdasági autonómia hozta meg, amely a teljes társadalmat alkotó (arisztokrácia, nemesség, polgárság, parasztság) galíciai közösségnek, a lengyelnek kedvezett. A lengyel konzervatív körök kezükben tartották a tartomány irányítását, és a – kuriális választási rendszernek köszönhetően – túlsúlyban voltak a helyi törvényhozásban (Sejm Krajowy, Landtag, amely már 1861-től ülésezett), illetve „életben tartották”, támogatták a mindenkori kormányt a birodalmi parlamentben (Reichsrat). Az autonómia elősegítette az egyetem⁸ polonizációját. A város másik felsőoktatási intézménye a Műegyetem volt (alapítva 1844-ben mint Technische Akademie, ahová az 1870-es években vezették be kötelező jelleggel a lengyel nyelvet).

1918-ban újabb fordulponthoz érkeztünk – az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően az ukránok és a

⁷ Bécs városfejlesztési és építészeti politikájáról vö. Markian PROKOPOVYCH: *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*. Purdue University Press, West Lafayette, 2009.

⁸ A város büszkesége, az egyetem 1661-ben alakult ki a helyi jezsuita kollégiumból. II. József osztrák császár alatt világi intézménnyé vált (Josephinum, 1784–1804), ahol latinul oktattak (a német és a lengyel csak kisegítő nyelv volt), de a 19. század legelején csak liceumként funkcionálhatott. 1817-től I. Ferenc újra egyetemmé minősítette át (a hálás utókor ezért az uralkodó nevét adta az intézménynek, amelyet 1918-ig viselt), az oktatás jó fél évszázadig német nyelven folyt.

lengyelek között rövid lefolyású háború bontakozott ki a város és Galícia birtoklásáért, ahonnan a lengyelek kerültek ki győztesen, katonai és politikai értelemben egyaránt. A független Lengyelországban Lwów megszűnt a tartomány fővárosa lenni, és a lengyel állam egyik fontos városává vált – Krakkó, Vilna (Vilnius), Poznań és Łódź mellett. Megindult a főváros felé vándorlás, és a háborús veszteségeket Lwów még sokáig nem heverte ki. Kulturális, oktatási értelemben még mindig jelentősnek számított a város, de például a gazdasági jelentőségét nem sikerült növelnie.

A lengyel hatalom, amely az ország 123 évnyi felosztottsága után elkezdhette építeni saját (nemzet)államát, a lwówi novemberi eseményeket (a város visszaszerzését az ukránoktól) mitologizálta, a nemzeti emlékezet egyik fontos elemévé léptette elő. A fegyvert fogó fiatalok így lettek sasfiókok („orléta lwowskie”), sírkertjük (de nem csak az övék) a november eleji ünnepeken (mindenszentek napja, halottak napja) a városi lengyelség megemlékezésének középpontja. A lwówi sasfiókok, a város védelmezőinek a mítosza azonban nemcsak lokális, hanem országos/nemzeti szinten is jelen volt.⁹ Lwów megkapta Józef Piłsudski marsalltól, ideiglenes államfőtől már 1920-ban a legmagasabb lengyel katonai kitüntetést, a *Virtuti Militari* érdemrendet. A lengyel Lwów a „hűség városa” lett, amire a címerében feltüntetett latin nyelvű felirat (*Semper fidelis*) is utalt.¹⁰ A település első világháborús és azt követő „szereplését” jól bele lehetett illeszteni „Lwów mint a Keleti Végeken élő lengyelség védőbástyája” szerepkörbe.¹¹ A város lakosságának felét, akárcsak a korábbi évtizedekben, a lengyelek tették ki, és minden szempontból ők alkották Lwów domináns nemzeti közösségét. Az itt

⁹ A Ismeretlen Katonát, akinek sírja Varsó központjában található és az összes lengyel harcosnak állít emléket (öröklánggal) – sorsolás útján – éppen a lwówi beazonosíthatatlan elhunytak közül választották ki.

¹⁰ A *Semper fidelis* címet még 1658-ban VII. Sándor pápa adományozta a városnak.

¹¹ Anna Veronika WENDLAND: Post-Austrian Lemberg: War Commemoration, Interethnic Relations, and Urban Identity in L'viv, 1918–1939. *Austrian History Yearbook*, 2003. 34. k. 92–95. A lengyel Lwów két világháború közötti sajtójára alapozott eseménytörténetét lásd Agnieszka BIEDRZYCKA: *Kalendarium Lwowa*, 1918–1939. TEKOP, Kraków, 2012.

működő János Kázmér Egyetem hallgatóságának az összetétele jól tükrözte a város demográfiai arányait és azon belül a lengyelség társadalmi-kulturális dominanciáját: az 1934–1935-ös tanévben az 5900 hallgató közel kétharmada római katolikus (azaz *de facto* lengyel) volt (3793 fő), egyötöde zsidó (1211 fő), és csak egynyolcada görög katolikus (azaz ukrán).¹² Az 1930-as évek nemzeti érzelmeinek túlhevülése ellenére a lwóvi nemzeti közösségek együtt éltek, mi több, a lengyelek és az ukránok keveredtek is egymással (1932–1937 között minden 8. házasság vegyes volt), viszont a zsidók csak a saját közösségükből választottak maguknak házastársat. Hasonló „keveredés” a lakóhelyek tekintetében is megfigyelhető, hiszen a városban nem alakultak ki „nemzeti gettók”, azaz a különböző nemzetiségű és/vagy felekezetű lakosok egymás mellett éltek, a szó szoros értelmében.¹³

1939 szeptemberében – a pár héttel korábban megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében – Lwówot a szovjetek szállták meg, és az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. Azonnal megkezdődött a város szovjetizálása – adminisztratív, gazdasági és oktatási területen. A Kelet-Ukrajnából érkezett „ejtőernyősök” elfoglalták a kulcspozíciókat, de szép számmal kerültek az addig diszkriminált helyiek (elsősorban ukránok) is állami állás-helyekre. Az új urak semmit sem bíztak a véletlenre – 1939–1941 között négy hullámban deportáltak több mint 300 000 főt, olyanokat, akiket valamilyen szempontból veszélyesnek ítélt meg a totalitárius rendszer (lengyel állami hivatalnokok, tisztek, politikai vagy társadalmi aktivisták, lengyel telepesek). Etnikai értelemben ezek a repressziók a legérzékenyebben a lengyeleket érintették, hiszen eleve többségben voltak a városban, illetve magasabb volt a társadalmi státusuk.¹⁴ Az 1941-től kezdődő német megszállás azonban, noha a lengyeleket „hús-

¹² Wykaz statystyczny słuchaczy w roku akademickim 1934/1935. <http://www.lwow.com.pl/ujk/wykaz.jpg>.

¹³ Philipp THER: War versus Peace: Interethnic Relations in Lviv during the First Half of the Twentieth Century. *Harvard Ukrainian Studies*, 2000/1. 264.

¹⁴ Jan Tomasz GROSS: *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton University Press, Princeton, N.J., 1988.

bavágóan” érintette, az itt élő zsidó közösség számára egyenesen a fizikai megsemmisülést jelentette.

Asszimiláció, antiszemitizmus, ateizmus – a zsidó Lemberg

A zsidó lakosok leMBERGI jelenlétéről már a 13. századból vannak forrásaink, jelentőségük azonban akkor növekedett meg, amikor Nagy Kázmér elfoglalta és a Lengyel Királysághoz csatolta a várost. A benne élő zsidók elsősorban kereskedelemmel (a városon haladt át a kelet–nyugati kereskedelmi útvonal) és kézművességgel foglalkoztak.¹⁵ Bár a pogromokat nem úszták meg, elmondható, hogy a keresztény többséggel viszonylag békében éltek. A vízváltató az izraelita közösség esetében is az osztrák fennhatóság kezdete volt – Bécs arra törekedett, hogy a zsidókat germanizálja, hogy azok az udvar hűséges alattvalói válgjanak, mindezt a felvilágosult abszolutizmus jegyében (az oktatás terjesztése, a kötelező névváltás). Így nem véletlen, hogy a 19. század elején elterjedő zsidó felvilágosodás (*hászkálá*) egyfelől elnyerte a tartomány irányítóinak a támogatását, másfelől kiváltotta a hagyományokhoz hű és a hászid közösségek ellenállását.

A lengyel autonómia korában a zsidók megkapták a teljes jogegyenlőséget. Ez a germanizáció megtorpanását hozta magával, ám egyben új folyamatot is indukált: Lwów vált a zsidóknak a lengyelségbe való beolvadását célzó asszimilációs mozgalom központjává.¹⁶ A lengyel nyelv átvétele, mely csak a közösség kisebbik részét jellemezte, zömében a polonizálódott oktatási intézményekben valósult meg, ráadásul az asszimiláció egyéni szinten elősegítette a szociális és politikai előrejutást (az orvosi és a jogászai szakma szívott fel jelentős számban

¹⁵ Vlagyimir MELAMED: *Jevreji vo Lvovje (XIII. – pervaja polovina XX veka). Szobutyija – obszceszivo – lyugyi.* kiadó? L'viv, 1994. A zsidó–lengyel–ukrán együttélésnek szentelték a *Polin* c. folyóirat egyik számát. (*Polin. Studies in Polish Jewry. Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians, 1772–1918.* Ed. By Israel BARTAL–Anthony POLONSKY. 1999.).

¹⁶ Waclaw WIERZBINIEC: The Processes of Jewish Emancipation and Assimilation in the Multiethnic City of Lviv during the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Harvard Ukrainian Studies*, 2000/1. 223–250.

asszimilánsokat). A zsidó közösségek azonban megőrizték a Habsburg-házhoz való hűségüket és a német nyelvet. Az asszimilációs mozgalomra adott válasznak tekinthető a cionisták és a bundisták (marxista, vallásellenes szocialisták) tevékenysége, de az erőteljesen nacionalista (és antiszemita) irányultságú lengyel nemzeti demokraták is erősek voltak Lwówban.

A város zsidó közösségét rosszul érintette az első világháborút követő lengyel–ukrán konfliktus, hiszen – az ukránoknak való kedvezés vádjával – a várost visszafoglaló lengyel katonák pogromot rendeztek, amelynek során több tucatnyi zsidó polgár vesztette életét, és a vagyoni kár is jelentős volt. A zsidók, bár a két világháború között a város lakosságának egyharmadát tették ki, nem alkottak homogén közösséget. Egyes csoportjaik mind kulturális (vallásosság, nyelvhasználat), mind politikai szempontból (konzervatívok, cionisták, asszimilánsok, bundisták, kommunisták) különböztek egymástól. Elmondható, hogy pezsgő társadalmi élet folyt Lwówban: létezett színház, lengyel és jiddis nyelvű napilapok, hetilapok, számos oktatási, kulturális vagy sportszervezet. Azonban Józef Piłsudski halála után (1935) a belpolitika egyre nacionalistábbá vált, és elszaporodtak az antiszemita megnyilvánulások (pl. a „padgettó” intézményének a bevezetése a felsőoktatási intézményekbe, ahol elkülönített helyeken kellett ülniük a kisebbségekhez tartozó diákoknak).¹⁷

1941. június végén bevonultak Lwówba a Wehrmacht-csapatok, amelyekre a lengyelek és az ukránok – a szovjet terror hónapjai után – „kisebbik rosszként” tekintettek. Egy hónappal később – erőteljes német sugalmazásra – az ukrán és a lengyel lumpenproletariátus nagy pogromot rendezett a városban (ennek során több ezer zsidó elvesztette a vagyonát, vagy egyenesen az életét). Ezt követően megkezdődött a gettósítás (a legszegényebb lwóvi városrészekbe, Zamarstynówba és Kleparówba), majd onnan a haláltáborokba való deportálás

¹⁷ Ezt a diszkriminációt először a lwóvi Műgyetemen bevezették be 1935-ben.

(Belzecbe vagy a város határában található janówi táborba).¹⁸ 1942–1943 folyamán gyakorlatilag a város teljes zsidó lakosságát megsemmisítették, csak pár százan éltek túl a háborút.¹⁹ A náci brutális megsemmisítő politikája után a szovjet időszak nemtörődömsége (és vallásellenes gyakorlata) következett. A még Sztálin alatti antiszemita kampányok („orvosok összeesküvése”) itt is éreztette hatását, 1962-ben pedig a hatóságok bezárták az egyetlen, még működő zsinagógát (1939 előtt több tucatnyi zsinagóga és imaház működött Lwówban, amelyek jó részét a németek felrobbantották), azzal az indokkal, hogy valutával és arannyal való üzérkedés folyik bennük.²⁰ Egyébként 1945 után a lvovi zsidó lakosság „gyökértelen” volt abban az értelemben, hogy döntő többsége már a háború után került a városba. Ezek az újak nem sokat tudtak a korábbi pezsgő zsidó életről. Ugyanakkor sokkal nagyobb létszámban jelentek meg az ukránok Lvovban, akik a szovjet fennhatóság alá került városnak új arculatot adtak.

Új arculattal és lakosokkal – Lvov a szovjet rendszerben

Az 1944 után hosszú évtizedekre berendezkedő szovjet rendszer gyakorlatilag megvalósította az ukrán nemzeti mozgalom álmát – az ukrán etnikai területek egyesítését egy államban –, így a szovjetté váló Lvovban az ukrán etnikum többségbe ke-

¹⁸ Christoph MICK: Incompatible Experiences. Poles, Ukrainians and Jews in Lviv under Soviet and German Occupation, 1939–1944. *Journal of Contemporary History*, 2011/2. 336–363., Grzegorz MAZUR–Jerzy SKWARA–Jerzy WĘGIERSKI: *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 – 5 II 1946*. kiadó? Katowice, 2007., Grzegorz HRUCIUK: *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*. Książka i Wiedza, Warszawa, 2000. – A második világháborús emlékezetpolitika mai megjelenéséről lásd Tarik Cyril AMAR: Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv. *Journal of Modern European History*, 2011/3. 9. k. 373–396.

¹⁹ Pár tucatnyi zsidó Andrej Septickij görög katolikus metropolita segítségével menekült meg, de voltak olyanok is, akik a városi csatornarendszerben húzták meg magukat, lengyel közreműködéssel (ez utóbbi igaz történetet dolgozza fel Agnieszka Holland lengyel rendező 2011-es *W ciemności*/In the Darkness című filmje, amelyet Oscar-díjra is jelöltek).

²⁰ Tarik Cyril AMAR: Yom Kippur in Lviv. The Lviv Synagogue and the Soviet Party-State, 1944–1962. *East European Jewish Affairs*, 2005/1. 91–110.

rült, először a város történelme folyamán. Amint említettem, a város alapítása Danilo halicsi-volinai fejedelem nevéhez kötődik, s a városban mindig is jelen volt a rutén (ukrán) elem.²¹ A Kelet-Galíciában vidéken domináló, zömében paraszti származású lakosság azonban a modern korban mindig is a harmadik helyet foglalta el a városban, a lengyelek és a zsidók után. Ám hiába voltak kisebbségben, az ukránok a legfontosabb központjuknak Lemberget tartották, itt alakultak ki ugyanis a 19. század folyamán a legfontosabb kulturális, társadalmi, majd politikai szervezeteik („Proszvita” népművelő egyesület, a Sevcsenko Tudományos Társaság, a különféle szövetkezetek). A galíciai ukránok körében a nemzeti ébredés folyamata lassan, de biztosan zajlott, ruténekből öntudatos ukránokká váltak. Ebben nagy szerepet játszott a görög katolikus egyház, amely élvezte Bécs jóindulatát, miközben a szomszédos cári Oroszországban, ahol az ukrán nemzet hivatalosan nem is létezhetett, a russzifikáció gőzerővel haladt. A Monarchia ugyan számos jogot biztosított polgárai számára, de az ukránok nem elégedtek meg ezzel, ők saját nemzetállamot szerettek volna. Ennek lehetősége 1918 novemberében csillant meg: november 1-jén a helyi ukránok fegyveresen elfoglalták a várost, amely egyúttal a kilenc hónapig létező Nyugat-Ukrán Népköztársaság fővárosa lett. 1919 nyarán azonban szertefoszlottak az álmok, és Galícia területét Lengyelországhoz csatolták. A kisebbségbe került ukránok jó része a két világháború közötti korszakot „lengyel megszállásnak” tartotta, és nem tett le egy önálló, Lwów/L'viv központú ukrán nemzetállam megteremtéséről. Az ukránok, noha a lakosság egyhatodát tették ki (kb. 50 000-en voltak), önszerveződéssel, szerves munkával védekeztek a felülről jövő lokális/országos és/vagy állami nyomással szemben. Nem valósult meg a galíciai terület autonómiája, amire a lengyel kormány még az 1920-as évek legelején ígéretet tett, akár csak a városban létrehozandó, állami finanszírozású, ukrán nyelvű egyetem sem.

²¹ Meg kell különböztetni a premodern rutén (ruszin, *Ruthenus*) lakosságot az identitásukat vállaló ukránoktól, akik a 19. század második felétől válnak észrevehetővé.

Önálló állam hiányában a galíciai ukránok számára a görög katolikus egyház volt a legfontosabb közösségszervező intézmény, s a 20. század első felében a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Andrij Septickij metropolitát (1901–1944) tartották szellemi vezetőjüknek. Irányításával a görög katolikus egyház „nemzeti erővé” nőtte ki magát. A főpap anyagilag is támogatta a kulturális, oktatási kezdeményezéseket, és minden adandó alkalommal felhívta a figyelmet a lengyelországi ukrán kisebbség helyzetére. A maga békés módszereivel küzdött a jogegyenlőségért a többség és a kisebbség között.

Amikor 1944-ben Septickij metropolita temetése zajlott, már a szovjetek voltak a város urai, akik elsőrangú feladatuknak tekintették, hogy akár fizikailag is kiirtsák a rendszerrel szembenállókat. Ennek keretében kezdődött meg már 1944-ben, tehát a terület megszállásakor, a szovjetellenes elemek likvidálása, akiket a függetlenségpárti, nacionalista irányultságú Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) fogott össze.²² A különleges NKVD (belügyi) alakulatokkal kiegészített hadsereg valóságos hajtóvadászatot rendezett az erdőkbe behúzódó, ott partizánharcot folytató UPA-egységek ellen. A városi lakosságot pedig fájdalmasan érintette a szovjetek több hullámban megvalósuló „csodafegyvere”, azaz a deportálások a szovjet birodalom belső területeire, megbüntetőrendőrségi a rezsim a vélt vagy valós ellenségeit. A régió szovjetizálását akadályozó tényezők közé kell sorolnunk a görög katolikus egyház klérusát és tagjait, akiket az 1946-os – nem kanonikus – zsinat során visszakényszerítettek a Moszkvai Patriarchátus felügyelete alatt álló ortodox egyházba.

A szovjet hatalom alatt nemcsak a politikai-gazdasági rendszer változott meg gyökeresen, hanem Lvov szempontjából a viszonyítási pont is – az addig Európára tekintő város Moszkva vonzáskörébe került, és nem messze, a lengyel-szovjet határ mentén kialakult egy „civilizációs vasfüggöny”. A társadalom „átalakítása” párhuzamosan zajlott a gazdasági változásokkal,

²² Az UPA tevékenységéről összefoglalóan: LAGZI Gábor: Etnikai tisztogatás vagy függetlenségi harc? Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) létrejötte, tevékenysége a második világháború során. *Pro Minoritate*, 2003/4. 95–216.

ahol a szovjet célok egyértelműek voltak: ipari központot létrehozni a Lengyelországtól megszerzett Nyugat-Ukrajnában, olyan régióban, amely – jegyezzük meg gyorsan – soha nem büszkélkedhetett jelentős iparral (volt néhány textil- és élelmiszeripari vállalat). Irracionalitást nem nélkülözve telepítettek L'vivbe gépgyártó (pl. autóbuszok), vagy elektronikai termékeket előállító (televíziók) üzemeket.²³

A mesterségesen létrehozott ipari létesítmények működtetéséhez azonban munkaerő kellett – így a zsidó és lengyel lakosságtól „megtisztult” városban hamarosan új népesség jelent meg, amely a szakértők szerint három nagyobb csoportra oszlott. Az első volt a legnépesebb, tagjai a környező falvakból érkeztek Lvovba, s magukkal hozták falusi szokásaikat, hagyományait és az ukrán nyelvet. Ők adták a későbbi népesség gerincét, és főleg nekik köszönhető, hogy a város nem oroszodott el rövid időn belül. A második nagyobb csoport Szovjet-Ukrajna központi és keleti régióiból érkezett, azaz azokról a területekről, ahol a szovjet berendezkedés már több évtizedes volt. Ezek az emberek már erőteljesen szovjetizálódtak (de még jobbára ukránul beszéltek), sokszor fontos beosztásba kerültek (mérnökök, hivatalnokok, pártaktivisták voltak), s nélkülük nem lehetett volna végrehajtani a szovjet rendszer kiépítését és működtetését a frissen megszerzett nyugat-ukrajnai területeken. A harmadik csoportot azok alkották, akik más szovjet tagköztársaságokból kerültek ide (tiszték, gazdasági szakemberek). Őket a „birodalom embereinek” is lehetne nevezni, tekintettel arra, hogy nem sokat foglalkoztak azzal, hol dolgoznak. Nem érdekelte őket a helyiek érzékenysége, hagyományai: az orosz nyelv ismerete és a rezsim melletti kiállásuk miatt az egész Szovjetuniót a hazájuknak vallották.²⁴ Egyébként a betelepülő orosz(ajkú) lakosság – nyelvi értelemben – nem russzifikálta az ukrán anyanyelvűeket, sőt, fordított folyamatot figyelhetünk

²³ A szovjet korszak korai ipari-urbanisztikai változásairól lásd Bohdan TSCHERKES: *Stalinist Visions for the Urban Transformation of Lviv, 1939–1955*. Harvard Ukrainian Studies, 2000/1. 205–222.

²⁴ Oleksandra MATYUKHINA: *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2000.

meg: az új lakosok megtanulták a többség nyelvét.²⁵ Azonban ezek a személyek – arányaikhoz képest – túltreprezentáltak voltak a regionális párt- és állami szerveknél (pl. 1965-ben a városi pártapparátus dolgozóinak 17%-a volt nyugat-ukrán származású).²⁶

Az emberek betelepítése mellett a város arculatát is radikálisan átformálta a szovjet hatalom: az egyre terebélyesedő városi lakosság befogadására blokkházak épültek (igaz, a történelmi belváros érintetlen maradt), s a város arculata új formát nyert azáltal, hogy a kommunista rezsim a számára elfogadható emberekkel és fogalmakkal „népesítette be” az utcákat, tereket, parkokat. Orosz és ukrán munkásmozgalmi vezetők, a kulturális élet nagyjai, kommunista aktivisták, a szocialista mindennapok fogalmai (Traktor, Gyár etc.) kaptak közterületneveket, új emlékművek jelentek meg. A legfontosabb utca természetesen Lenin nevét kapta meg, és ugyanitt, az Opera előtt kapott szobrot az októberi szocialista forradalom atyja, ott, ahol korábban a törökök Bécs alatti legyőzője, Sobieski János lovas szobra állt.²⁷ Iván Franko (1856–1916) ukrán (de lengyelül és németül is publikáló) baloldali gondolkodó, író, költő a szovjetizált város „hőse” lett hirtelen – utca, tér, de maga a tudományegyetem, az Opera és a park is róla kapta a nevét. A szovjet emlékezetpolitika fontos helyszínévé vált a második világháborúban elesett szovjet katonák sírkomplexuma („Dicsőség Dombja”), amelyet

²⁵ Nyilvánvaló módon szerepet játszott itt az a tény, hogy az orosz és az ukrán nyelv közel áll egymáshoz. (Martin ÅBERG: *Paradox of Change: Soviet Modernization and Ethno-Linguistic Differentiation in Lviv, 1945–1989*. Harvard Ukrainian Studies, 2000. 24. k. 285–301.) A lengyel nyelv a kommunista korszakban afféle belépő volt egy szabadabb kultúrába – a helyi ukránok, elsősorban az értelmiség tagjai, a lengyelországi tévé- és rádióadások, helyben kapható lengyel nyelvű újságok, könyvek segítségével tájékozódtak.

²⁶ William Jay RISCH: *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2011. 58–60., 71.

²⁷ A lengyel uralkodó egyébként autentikusan kötődött a városhoz (egy közeli településen született, Lwówban háza volt). A háború után közvetlenül a szovjetek egy Hmelnyickij-szoborba akarták Sobieski lovas szobrát beolvasztani, ám végül átadták Lengyelországnak. Eleinte Sobieski az általa alapított wilanówi kastély parkjában állt, majd átkerült Gdańskba (Danzigba), annak az 1871-es német egységre emlékező szobornak a helyére, amelyet 1946-ben a lengyelek felrobbantottak.

a cári orosz katonai (de a lengyel hatóságok által felszámolt) temető helyén létesítettek 1952-ben (magát a tervet a hatóságok 1945 márciusában fogadták el). A másik ilyen jellegű emlékhely a szovjet fegyveres erőknek szentelt „Dicsőség emlékműve” (1970).

A város történelmét új szellemben írták át, amely abból az alapvetésből indult ki, hogy az ukránok mindig is a testvéri orosz nemzettel való egyesülésre törekedtek. Ebbe a narratívába értelemszerűen nem fértek bele sem a „burzsoá-nacionalista” (azaz függetlenségpárti) ukrán személyek, események, sem pedig a város osztrák–lengyel–zsidó múltja. Ennek megfelelően eltűntek a lengyel múltat megidéző utcanevek, emlékművek (azokat, amelyek megmaradtak, pl. Mickiewicz-szobor a központban),²⁸ bele lehetett „simítani” a szovjet narratívába. Az viszont érdekes, hogy a háború után a zsidók nem csak fizikailag tűntek el a városból, hanem látható emléküik is, a szovjet vezetés ugyanis a néhány, zsidókra utaló közterületnevet is átnevezett.

Az ukrán gyökerek keresése a multikulturális közegben 1991 után

A gorbacsovi peresztrojka megállíthatatlanul a több szabad-ság és a nemzeti függetlenség medrébe terelte az eseményeket. Ebben fontos szerep jutott L'vivnek is, amely 1989–1991 folyamán számos ellenzéki demonstrációnak, tüntetésnek adott tereget, ahol leghangosabban követelték Ukrajna függetlenségének kimondását (ez 1991. augusztus 24-én következett be, de a külföld csak decemberben, egy országos referendumot követően ismerte el az ukrán szuverenitást). A város és lakosai „ellenzékinek” minősültek, ahol a „másságot” az állam többi részéhez képest a nemzeti szellem ápolása és a földalatti görög katolikus egyház jelenléte biztosította.

²⁸ SAJÓ Tamás: A városi tér mint Erinnerungslandschaft Lemberg/Lwów/Lvov/Lviv példáján. 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap, 2013/5. (25. évf.) 65–69.

Ennek fényében nem véletlen, hogy a l'vivi identitáspolitikára már a függetlenség kimondása előtt nem sokkal markánsan megmutatkozott. 1990 szeptemberében a városi tanács – elsőként az országban! – határozatot hozott a központban elhelyezkedő Lenin-szobor eltávolításáról, ami meg is történt több ezer lakos passzív részvételével. Helyére az ukrán nemzeti identitás egyik, ha nem a legfontosabb alakjának, Tarasz Sevcsenko költőnek a szobra került, mégpedig igen hamar. Magát a 4,5 méter magas szobrot már 1992-ben leleplezték (a függetlenség kimondásának első évfordulóján), négy évvel később pedig felavatták azt a 12 méteres sztélét, amely a „Nemzeti újjászületés hulláma” címet viseli és Sevcsenko hőseit ábrázolja (főleg a kozákokat).²⁹ Szobrot kapott 1991 után Mihajlo Hruszevszkij történész (aki még az első világháború előtti, lengyel nyelvű egyetemen tartott az ukrán történelemről kurzusokat), a nemzetébresztő „Proszvita” egyesület, végül az 1997-es, az NKVD áldozatainak szentelt emlékmű, amely szemérmesen hallgat az áldozatok nemzetiségéről.

A városvezetés egyértelmű célja volt – némileg a szovjet korszak „nemzetellenes” politikájára válaszképp –, hogy „visszaszerezze” a város ukrán jellegét, a közterületek nevének tömeges megváltoztatásával. Értelemszerűen hamar eltűntek a szovjet múlthoz köthető nevek, és egy helyi értelmiségiekből álló bizottság javaslatot tett a polgármesteri hivatalnak, hogy milyen utcaneveket kellene megváltoztatni. Ennek eredményeképp a köztereken az ukrán jelleg vált meghatározóvá, és egyértelműen visszaszorult a város multikulturális múltjának felvállalása.³⁰ Azt is meg kell jegyezni, hogy a helyi politikusok szívesen keresztelték át, vállalva a politikai konfrontációt

²⁹ Az ukrainai emlékezetpolitika egyik sajátossága, hogy önellentmondásos – Sevcsenkónak, de még a kozákoknak sem volt semmi közük a városhoz, legfeljebb annyi, hogy az utóbbiak a Hmelnickij-féle lázadás során sikertelenül ostromolták az akkor még lengyelnek számító Lwówot. Ennek az emlékműnek a felállításakor nem a városhoz köthető nemzeti emlékezet volt domináns, hanem a lakosaié.

³⁰ Yaroslav HRYTSAK–Victor SUSAK: Constructing A National City: The Case of L'viv. In: John J. CZAPLICKA–Blair A. RUBLE (ed.): *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities*. Woodrow Wilson center, Johns Hopkins University Press, Washington D.C. – Baltimore, 2003. 151–153.

Oroszországgal, a városi közterületeket a „politikai inkorrektség” jegyében: így kapott a belvárosban utcát – az orosz költő, író Mihail Lermontovot „leváltva” – a csecsen függetlenségi harc vezetője, Dzsohar Dudajev 1996-ban, a Puskin utca az Ukrán Felkelő Hadsereg, az UPA tábornokának, Tarasz Csuprinkának (alias Roman Suhevics) a nevét vette fel, a Turgenyev utca pedig 2008-ban lett átnevezve UPA Hősei utcára. Azon személyek esetében visszaállították a második világháború előtti elnevezést, akik nem voltak „terhelők” az ukránok számára (Kopernikusz, Adam Mickiewicz 19. századi költő, Tadeusz Kościuszko, 18. századi lengyel nemzeti hős) és nem kapcsolódtak különösképpen a városhoz.³¹ Az elmúlt két évtizedben az is megfigyelhető, hogy a szovjet korszakban felállított emléktáblák, emlékművek kétharmada, valamint az utcanevek fele megmaradhatott.³²

A l'vivi nemzeti emlékezet összetettségét – vagy ha jobban tetszik: kaotikusságát, következetlenségét – jól példázza a 20. századi ukrán nacionalista mozgalom egyik vezető alakjának, Sztepan Banderának szentelt szobor, amelynek felállítását a l'vivi megyei adminisztráció kezdeményezte. 2007-es átadását azonban hosszú vita előzte meg, nemcsak grandiozitása (a legnagyobb emlékmű a városban a függetlenség korszakában) és lokalizálása, hanem a főszereplő személye miatt is. Az egész alakos szobor hét méter magas, és egy 30 méteres diadalív-szerűség előtt helyezkedik el. Az emlékmű kivitelezése (a diadalív betonoszlopokból áll össze, a „főszereplő” szélfúttá ballonkabátban, öltönyben van ábrázolva, optimistán tekint a jövőbe),³³ és

³¹ Liliana HENTOSH–Bihdan TSCHERKES: L'viv in Search of its Identity. Transformation of the City's Public Space. In: John CZAPLICKA–Nida GELARIS–Blair A. RUBLE (ed.): *Cities after the Fall of Communism: Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*. Johns Hopkins University Press, Washington D.C., 2009. 263.

³² Viktória SZEREDA: A város mint *lieu de mémoire*: egységes vagy megosztott emlékezet? Lemberg példája. In: FEDINEC Csilla–SZEREDA Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása, 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti attitűdök*. Kalligram Kiadó, Regio könyvek, Pozsony, 2009. 261.

³³ Az ukrán emlékezetpolitika ismert fiatal kutatója, Andrij Portnov ezzel kapcsolatosan megjegyzi magyarul is megjelent tanulmányában: „A poszt-szovjet Ukrajna egyik paradoxona, hogy az „ideológiamentes” emlékművek (lásd még csak Harkivban a szerelmesek szobrát, a *Hegedűs a háztetőn* vagy

elhelyezkedése (kőhajításnyira áll a neogótikus, még a „lengyel Lwówban” emelt Szent Erzsébet templomtól, amely azonban jelenleg a görög katolikus közösséget szolgálja) semmiképpen sem véletlenszerű: innen indul el a centrum felé tartó Bandera utca (vulicja Sztepana Banderi), és nem messze található a vasútállomás, tehát a vonattal idelátogató utazó óhatatlanul „belebotlik” az emlékműbe. A szobor nagysága alkalmas arra, hogy elnyomja a nyugatiasságot sugárzó volt „lengyel templomot”, de arra is, hogy a szomszédokat (Lengyelország, Oroszország) – politikai értelemben – „ingerelje”.³⁴

Lemberg, Lwów, Lemberik árnyai a mai L'vivben

A város multikulturális múltjának kézzelfogható bizonyítéka a Łyczakówi/licskivszkij temető, amely már a 18. század végétől működött, és végső nyughelyet adott számos kiérdemesült személy számára. Ennek megfelelően itt található a sírja több osztrák tisztviselőnek, örmény főpapnak, a lengyel és ukrán kulturális, társadalmi élet kimagasló alakjainak (pl. Ivan Franko író vagy Maria Konopnicka költőnő), de a szovjet korszakban is „működőképes” volt. A temető jelenleg múzeum, így oda csak külön engedéllyel lehet temetkezni.³⁵ Sokkal rosszabb sors várt

a fociabda emlékművét) stílusukat tekintve sokkal kevésbé emlékeztetnek a szovjet hagyományokra, mint az ideológiai kötődésű, radikálisan szovjetellenes tartalmú galíciai monumentumok.” (Történelemtörténet ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: FEDINEC Csilla–SZEREDA Viktória (szerk.): *Ukrájna színeváltozása, 1991–2008.* i. m. 29.)

³⁴ Más-más szempontból mind az oroszok, mind a lengyelek számára érzékeny téma az OUN/UPA témaköre. Az ukránok nyugati szomszédai számára ez a nacionalista szervezet a felelős az 1943–1944-ben elkövetett, több tízezer lengyel nemzetiségű civil áldozatot követelő vérengzésekért Volhínia és Kelet-Galícia területén, míg a keleti szomszédok – a szovjet historiográfia hagyományait követve – Banderában fasisztát és náci kollaboránst látnak, ez azonban csak részben felel meg a valóságnak. Bandera és az OUN/UPA ellentmondásos megítéléséről a függetlenség utáni időszakban David R. MARPLES: *Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine.* CEU Press, Budapest, 2007.

³⁵ Az utolsó temetés 2000-ben volt, és akár szimbolikusnak is mondható – több tízezer l'vivi jelenlétében helyezték örök nyugalomra Ihor Bilozir zeneszerzőt, énekest, akit a város centrumában egy kávézóban vertek agyon, mert tiltakozott az ott hangosan játszott orosz nyelvű popzene ellen.

a zsidó temetőre, amelyben voltak 14. századból származó sírok is: ezt a nácik lerombolták, manapság pedig piac működik a helyén, és nem valószínű, hogy hamarosan helyreállítanák eredeti funkcióját.³⁶ Az egykoron pezsgő zsidó élet csak nyomokban fedezhető fel a városban. Jelenleg csak egy zsinagóga működik, s a zömében oroszajkú izraeliták hitéletét a külföldről érkezett rabbik próbálják újjáéleszteni. Mint épített örökség, megmaradt funkciójában, de már más fenntartóval működik a zsidó kórház (jelenleg szülészeti klinika), a zsidó színház (ifjúsági színház) és a zsidó gimnázium (52. számú iskola).³⁷

Inkább a turistákat célozza meg a magát zsidónak valló „Arany Rózsa” étterem, amely egy középkori zsinagóga közelében áll a centrumban, de nem vezet kóser konyhát, viszont van klezmer zene. Egyébként a zsidó hagyományokkal nem teljesen kompatibilis szokások is érvényesülnek benne (a vendégeket macesszal fogadják, amely ételt viszont az istenfélő izraelita húsvét, pészah alkalmából fogyaszt). Tehát mintha újjáéledt volna – nagyon részlegesen – a zsidó élet L'vivben, de ha jobban szemügyre vesszük a dolgokat, kiderül, hogy a jelenlegi lakosok vagy a városi vezetés viszonya a zsidó örökséghez inkább indifferensnek mondható.³⁸ A Holokauszt emlékezetének egyik legfontosabb városi helyszíne a gettó áldozatainak emlékműve, amit már 1992-ben átadtak. Ezen kívül számos zsinagóga helyén állítottak emléktáblát, az viszont más kérdés, hogy ezek a helyek, úgy tűnik, kevésbé épültek be a l'vivi lakosok tudatába.

Nem mondható el mindez a város közép-európaiságának kiemeléséről, ami javarészt nem a lengyel múlthoz, hanem a Habsburg-birodalomhoz való tartozáson keresztül valósul meg. Ez leginkább a turistáknak szóló éttermekben, kávézókban, szobrokban (Svejké vagy a város szülőttéé, Leopold von Sacher-

³⁶ Omer BARTOV: *Erased. Vanishing Traces of Jewish Galicia in Present-Day Ukraine*. Princeton University Press, Princeton – Oxford, 2007.

³⁷ Izabela KAZEJAK–Agnieszka KOŚCIELSKA–Daria KWIECIEŃ–Anna SCHWENCK: *Neubeginn nach der Shoah. Jüdisches Leben in Lemberg nach 1945*. <http://homepage.univie.ac.at/philipp.ther/lemberg/neubeginn.html>.

³⁸ Anna SUSAK: *Jewish Heritage in the Historical Memory of East-European City Dwellers: the Case of Lviv in Comparative Context*. Budapest 2009. www.etd.ceu.hu/2009/susak_anna.pdf.

Masoché) fogható meg. Az idelátogatók ezeken a vendéglátóipari helyeknek óhatatlanul is a „boldog békeidők” hangulatát kapják, amire még „ráerősít” az épített örökség is, hiszen a belvárosi épületek döntő többsége magán viseli a Monarchia korabeli építkezési jellegzetességeket (pl. az Opera épülete).³⁹

A Habsburg-időket könnyű felidézni, hiszen a birodalom már egy évszázada nem létezik, viszont a lengyelek jelenlétének ápolása kényesebb kérdésnek bizonyul. Az igaz, hogy a helyi lengyel közösség a város lakosságának töredékét teszi ki,⁴⁰ és érdekérvényesítő képessége nagyon korlátozott, de más a helyzet az anyaországgal, Lengyelországgal, amely földrajzi, szellemi és politikai értelemben szomszédja a l'vivieknek. Varsóval mint stratégiai partnerrel számol a központi ukrán adminisztráció (és ezáltal – bizonyos fokig – L'viv vezetése is), így a lengyel fél igényeit is figyelembe kell venni.⁴¹ Azt sem szabad elfeledni,

³⁹ Vö. Ihor JUNYK: Under the Blue Bottle: Habsburg Nostalgia in Post-Soviet L'viv. In: Ladina BEZZOLA LAMBERT–Andrea OCHSNER (eds.): *Moment to Monument. The Making and Unmaking of Cultural Significance*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2008. 125–138. – Ennek akár nosztalgiának is nevezhető életérzésnek adott hangot az egyik legfelkapottabb kortárs ukrán író, Jurij Andruhovics egyik könyvében: „Ki gondolta volna, hogy voltak olyan idők, amikor a városom nem tartozott egy állami organizmushoz Tambovval és Taskenttel, hanem Velencével és Béccsel.” (Jurij ANDRUHOVICS: *Dezorientacija na miszcevosztyi. Ivano-Frankivsz 1999. 9. Idézi Mykola RIABCZUK: Lwów i Kraków w nowej Europie*. In: Jacek PURCHLA (red.): *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15-16 listopada 2002. kiadó? Kraków, 2003. 151.*

⁴⁰ A legutóbbi ukrán MCK népszámlálás (2001) adatai szerint a városban mintegy 6500-an vallották magukat lengyel nemzetiségűnek (0,9%), ami gyakorlatilag „láthatatlanná” teszi őket a mai „etnikai térképen”. A közösség létszámából és alacsony társadalmi státuszából kifolyólag a lengyel érdekvédelmi szervezetek nem működnek hatékonyan, ráadásul anyagi értelemben ki vannak szolgáltatva az anyaországi szponzoroknak. Ráadásul az ukránai, magát lengyelnek valló lakosság jó része elveszítette anyanyelvét az ukrán javára, igaz, vallási identifikációja („római katolikus vagyok”) erős maradt. (Karolina FUHRMANN–Olga TOMICKA–Jolanta TUROWSKA: *Von der Mehrheit zur Minderheit. Polen in Lemberg nach 1945*. <http://homepage.univie.ac.at/philipp.ther/lemberg/mehrheitminderheit.html>.)

⁴¹ Lwów egykori védelmezőinek (a „lengyel sasfiókoknak”) a temetőjét 2005-ben nyitották meg s ez azt mutatta, hogy a nagypolitika felülírja a regionális érdekeket és érzékenységet. A lengyel emlékezetpolitika e fontos helye a szovjet korszakban teljesen romos, elhanyagolt állapotban volt. A sírkomplexumot lengyel állami és magánforrásokból hozták rendbe, amelynek megnyitásába

hogy a várost legnagyobb létszámban éppen a lengyelek keresik fel – sokan közülük emlékeznek a „lengyel Lwówra”, de a turisták többnyire egyetemista, főiskolás fiatalok, akik ide várost nézni, szórakozni jönnek (1998-ban a történelmi városközpont felkerült az UNESCO világörökség listájára).

A múlt tanúi és ápolói

A l'vivi értelmiségi közélet egyik legfontosabb fóruma, alakítója a „Ji” nevet viselő folyóirat, amely politikai, kulturális, filozófiai kérdésekkel foglalkozik, de hasábjain rendszeresen megjelennek kisebb-nagyobb irodalmi munkák is. A lap első száma 1989-ban jelent meg, azóta rendszertelenül látott napvilágot, számaiban foglalkozott az ukrán–lengyel, ukrán–orosz, ukrán–zsidó együttéléssel, az európai integrációval, Ukrajna európai identitásával.⁴² 2003-ban a 29. számot a városnak szentelték, s ez később könyv alakban is megjelent.⁴³ Szerzői versek, visszaemlékezések, publicisztikai írások, tudományos elemzések segítségével próbálták óvatosan „becsatornázni” az ukrán olvasók számára a város sokszínű múltját.

A civil szervezetek közül ki kell emelni a *Center for Urban History in East-Central Europe* (Közép-kelet-európai városi történelem Központja) nevűt, amely éppen a multikulturális L'viv/Lwów/Lemberg várost vizsgálja kiállítások, konferenciák és workshopok megszervezésével. Az érdeklődőknek nem kell a városba látogatniuk: elég, ha a központ által üzemeltetett többnyelvű (ukrán, angol, lengyel, orosz) honlapra kattintanak,⁴⁴ így egy képzeletbeli, interaktív sétát tehetnek a városban és megismerkedhetnek L'viv történetével, létező vagy éppen már

azonban a városi vezetés évekig nem egyezett bele, s akkor is Kijev – a frissen megválasztott Viktor Juscsenko elnök – kifejezett utasítására. A nacionalista érzelmek tehát a városban nagyon is valóságosak, és a városvezetés ebben a kényes kérdésben nem áttalott szembemenni nemcsak a saját kormányával, hanem a szomszédos, barátinak tekintett ország akaratával is.

⁴² <http://www.ji-magazine.lviv.ua>.

⁴³ Tarasz VOZNJAK (red.): *L'viv, Leopoldis, Lwów, Lemberg. Genius loci*. L'viv, 2004.

⁴⁴ <http://www.lvivcenter.org>.

nem létező épületeivel, emlékeivel. A honlap tartalma és külső megjelenése meglepően profi munkára vall. A város sokszínű múltját tárja fel a *zaxid.net* nevű internetes portál, amely 2007-től létezik, és L'vivből és Nyugat-Ukrajnából származó híreknek ad helyet.⁴⁵ A tudományos kezdeményezések közül meg kell említeni a krakkói székhelyű Pedagógiai Főiskola kiadója által gondozott tematikus sorozatot, amelyben a lengyel és az ukrán kutatók anyanyelvükön publikálhatnak.⁴⁶

Kérdés, hogy a multietnikus párbeszédben érdekelt emberek, intézmények, szervezetek mennyiben tudják pozitívan befolyásolni az egyszerre poszt-szovjet és erőteljesen nacionalista/nemzeti érzelmű l'viviek viszonyát a városuk nem ukrán gyökerű múltjához. A hasonló történelmű Wrocławval/Breslauval ellentétben a l'vivi városi vezetés és az amúgy gyenge lábakon álló civil szféra képviselői nem képesek „lefordítani” a mostani lakosok számára L'viv/Lwów/Lemberg több évszázados, számos etnikai-vallási közösséget felölelő közös múltját. Úgy tűnik, a l'vivieket a nemzeti narratívákhoz való görcsös ragaszkodás akadályozza meg abban, hogy szélesebb perspektívába helyezzék városuk múltját.

Összegzés

A leMBERGI/lwówi/l'vivi nemzeti közösségek közötti együttélés, mint láthattuk, nem nevezhető harmonikusnak, habár ez a jelző sokszor előkerül a városi történelem leírásánál. A 20. században is tanúi lehettünk véres pogromoknak, etnikai konfliktusoknak vagy ilyen háttérű gyilkosságoknak, és – a nagypolitika döntése nyomán – a város lakossága teljesen kicserélődött a második világháborút követően. Ugyanakkor a város szövete szinte érintetlenül vészelte át a viláégést. A zsidókat szinte teljes egészében kiirtották a németek, megszűnt egy gazdag városi közösség, a szovjet hatalom pedig repatriálásra kényszerítette

⁴⁵ <http://zaxid.net>.

⁴⁶ Kazimierz KAROLCZAK–Henryk ŻALIŃSKI (red.): *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura: studia z dziejów Lwowa. L'viv. Misztio, szuszpiłsztvo, kul'tura. Sztugyiji z isztoriji L'vova*. 1-7. k. 1995–2010.

az addig többségben levő lengyel lakosságot. Az évszázadokig domináns lengyel és zsidó jelenlét ettől kezdődve inkább csak szimbolikusnak mondható.

Az addig kisebbségben lévő ukránok, akik a 20. század első felében csak a népesség egyhatodát alkották, birtokba vették a Szovjetunióhoz került települést. Ámde nem azok lettek a „hangadók”, akik már 1939 előtt is itt laktak, hanem „belső kolonizáció” kezdődött – a környező falvakból, kisvárosokból érkezők ukránosították el a várost, legalábbis nyelvi értelemben, mert valójában politikailag, gazdaságilag és mentális szempontból Lvovból több százezer fős szovjet város lett. Az etnikai vagy vallási kisebbségek jelenléte a minimálisra korlátozódott a szovjet korszakban. A városban megjelent több tízezres nagyságrendben egy oroszajkú közösség, amelyet inkább a „homo sovieticus” kategóriába lehet sorolni, mintsem egy klasszikus kisebbségbe.

A függetlenség és a rendszerváltás pillanatában a város újra magára találhatott volna, de a multikulturális gyökerekhez való visszatérés nem történt meg (mint például Breslau/Wrocław esetében az „idegen” múlt felvállalásával és ápolásával). Az 1991 utáni l'vivi emlékezetpolitikában a többségi társadalom, az ukrán akarata érvényesült maradéktalanul, a régi-új kisebbségek (lengyelek, zsidók, örmények, oroszok, németek) csak minimális szinten vannak jelen a városi köztudatban. Történtek próbálkozások a város sokszínű bemutatására, de ezt a folyamatot némileg semlegesíti az a tény, hogy L'viv a mai Ukrajnában a nagyobb települések közül a „legukránabb városnak” számít, ahol a mindennapok része az ukrán nyelv használata és a nemzeti kultúra ápolása (ez nem mondható el a fővárosról, Kijevről, vagy a keleti régiókban fekvő metropoliszokról: Doneckről, Harkivról vagy Dnyipropetrovszkről).⁴⁷ Bár a helyi értelmiségiek reménykedtek abban, hogy L'viv (és

⁴⁷ A legismertebb ukránjai történész, Jaroszláv Hricak kutatásai kimutatták: a l'vivek számára a legfontosabb érték a nemzeti identitás. (Jaroslav HRYTSAK: *National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk* In: Zvi GITELMAN–Lubomyr HAJDA – John-Paul HIMKA–Roman SOLCHANYK (ed.): *Cultures and Nations of Central and Eastern Europe. Essays in Honor of Roman Szporluk*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2000. 263–281.

Galícia) ukránosítani fogja – nyelv és identitás tekintetében – az ország középső és keleti régióit, de két évtizeddel a függetlenség elnyerése után világosan látszik, hogy sem ez az elképzelés nem valósult meg, sem az, hogy találjanak egy működő „önazonosságformulát” Ukrajna számára.

A mai városvezetés (főleg a város fennállásának 750. évfordulója alkalmából megjelentetett kiadványokban) és az értelmiségiek egy része L'viv identitását demokratikus hagyományában, európai jellegében és orientációjában, nyitottságában ragadja meg, amely a város hivatalos, inkább marketingfogásnak tűnő jelszávaiban is megjelenik („*L'viv – open to the world*”). Világosan látszik, hogy a városi vezetés – a helyzettől függően – az ukrán (nemzeti), a l'vivi (helyi), a galíciai (regionális), a közép-európai vagy európai identitását helyezi előtérbe, miközben a szovjet narratíva sem tűnt el teljesen a köztudatból.⁴⁸ Ez az ellentmondás – látszólag – feloldhatatlannak látszik, de a mai ukrainai hétköznapiak ismeretében arra következtethetünk, hogy létezhetnek egymás mellett, de egymást kioltó diskurzusok/történeti narratívák.⁴⁹ Lemberg városának az elmúlt két évtizedben, amikor már szabadon lehetett beszélni a múltról és tervezni a jövőt, nem sikerült kialakítania magáról egy egységes képet, a valósághoz hűen bemutatni a települést, annak múltbeli, részben jelenlegi etnikai, nyelvi és vallási sokszínűségét.

⁴⁸ Johanna HERZING–Agnieszka MILEWSKA–Maciej WAŚ: Geschichtspolitik in einer multinationalen Stadtlandschaft. <http://homepage.univie.ac.at/philipp.ther/lemberg/multinational.html>. Az alábbi honlapon a következő könyv anyaga lelhető fel: Lutz HENKE–Grzegorz ROSSOLINSKI–Philipp THER (Hrsg.): Eine neue Gesellschaft in einer alten Stadt. Erinnerung und Geschichtspolitik in Lemberg anhand der Oral History. Nove szuszpilsztvo v davnomu mistyi. Pam'jat ta isztoricsna politika zasobami oral history. Oficyna Wydawnicza ATUT - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2007.

⁴⁹ Triviális és némi túlzásba hajló magyar példával élve – mintha manapság a Rákosi Mátyás utcából el lehetne jutni a Szálasi Ferenc utcába, érintve a Horthy Miklós teret és a Bajcsy-Zsilinszky sétányt. Létező ukrainai példával élve: egyszerre ünnepelni a Vörös Hadsereget és az ellene fellépő Ukrán Felkelő Hadsereget.